OPERA LINGVISTICĂ A LUI ALEXANDRU PHILIPPIDE

DE

D. MACREA

În istoria culturii noastre, Iașul a avut un rol însemnat atît în domeniul literaturii cît și al dezvoltării spiritului științific. La Iași s-a creat, în secolul trecut, primul sistem filozofic materialist, al lui Vasile Conta, — iar la începutul acestui secol a fost introdus materialismul în biologie prin școala creată de doctorul N. Leon sub influența biologiei materialiste a lui Haeckel. Începînd din 1906, spiritul pozitivist și critic a fost puternic susținut la Iași de cercul revistei *Viața românească*, care l-a extins și în domeniul social și politic. În lingvistică, acest spirit s-a manifestat cu rezultate fecunde prin A. de Cihac, autorul celui dintîi dicționar etimologic științific al limbii române, prin Alexandru Lambrior, care, deși a scris doar studii de detaliu, a contribuit prin ele la crearea foneticii științifice în țara noastră, prin H. Tiktin, unul dintre cei mai de seamă gramaticieni și lexicografi ai noștri, și îndeosebi prin Alexandru Philippide, care a pus bazele „școlii ieșene" în lingvistica românească. Un aspect caracteristic al lingviștilor ieșeni este faptul că ei n-au alunecat niciodată în exagerările latiniste, reușind să se mențină pe linia dezvoltării limbii și literaturii noastre moderne.

Alexandru Philippide, a cărui activitate lingvistică ne propunem să o înfățișăm în rîndurile de față, a fost, ca și Ovid Densusianu și Sextil Pușcariu, un continuator al drumului deschis de Bogdan Petriceicu Hasdeu în studiul limbii noastre. Părăsind și combătînd de la început fanteziile daciste din ultima fază a activității acestuia, Philippide a continuat spiritul pozitiv de cercetare și punctul de vedere istoric introdus de Hasdeu în lingvistica noastră.

Alexandru Philippide s-a născut la Bîrlad, în 1859, dintr-o familie de origine grecească, venită în Moldova, la începutul secolului al XIX-lea,

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

formă, ci sub titlul *Originea romînilor*, pe care a publicat-o numai la sfîrșitul vieții.

Principii de istoria limbii este o prelucrare a teoriilor neogramaticului german Hermann Paul din *Prinzipien der Sprachgeschichte*, apărută la Halle în 1886, care a exercitat o mare influență asupra gîndirii lingvistice din acea vreme. Ea relevă îndeosebi influența factorului psihic în dezvoltarea limbii. Lucrarea lui Philippide are meritul de a fi una dintre primele cărți, apărute în țara noastră, în care s-a făcut un efort serios de teoretizare în domeniul lingvisticii. În afară de teoriile lingvistice ale lui Hasdeu, cuprinse în volumul al III-lea din *Cuvinte din bătrîni* și în prefețele volumelor I și II din *Etymologicum Magnum Romaniae*, nu existau în acea vreme alte lucrări românești de lingvistică teoretică, iar Philippide a voit să umple acest gol, folosind ca punct de plecare teoriile lui Hermann Paul. El și-a dat limpede seama de necesitatea unei asemenea lucrări, dar și de nepregătirea care exista la noi în acest domeniu. De aceea cartea lui începe cu constatarea justă: „pentru cărți de soiul celei de față se găsesc puțini lectori în țara noastră". Ca adept al școlii neogramatice, Philippide ia în considerare îndeosebi elementele fonetice, pe care le socotește partea cea mai importantă și mai conservatoare a limbii.

Poziția neogramaticilor și a lui Philippide în ceea ce privește atribuirea unei importanțe primordiale foneticii în studiul limbilor este de mult depășită. Atît metoda comparativ-istorică cît și cea materialist-istorică au arătat că elementele care definesc esența unei limbi sînt structura gramaticală și fondul principal de cuvinte. Dar meritul neogramaticilor constă în faptul că, aprofundînd cunoștințele de fonetică, ei au adunat și studiat un mare material de fapte, iar prin stabilirea particularităților și a legilor fonetice ale diferitelor limbi au adus contribuții valoroase pentru reconstituirea istoriei limbilor și a etimologiei cuvintelor.

Însușindu-și ideile lui Hermann Paul, Philippide le aplică limbii române, exemplificîndu-le cu un bogat material de fapte. El admite, după Hermann Paul, trei principii care provoacă schimbările în limbă: comoditatea, clarificarea și legiuirea. Philippide a definit numai în mod sumar și uneori naiv aceste principii. Astfel, vorbind despre principiul comodității, el face afirmația surprinzătoare că „românului i-a fost mai comod să aibă trei declinări în loc de cinci, căci sînt mai ușor de ținut minte" [1], sau „ritmul în *o am văzut* n-a plăcut urechii" [2]. Philippide arată, în mod just, că nu se pot stabili limite hotărîte între acțiunea celor trei principii. De asemenea, el scoate în relief rolul uzului în vorbire și faptul că cele mai multe transformări în limbă se fac

[1] Vezi *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 10.
[2] *Ibidem*, p. 137.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

inconștient, rezultînd din însăși funcționarea limbii. „Principiile de schimbare a limbii, scrie Philippide, sînt limba însăși, ele nu există în afară de dînsa" [1].

Un merit de seamă al lucrării lui Philippide este evidențierea strînsei legături dintre limbă și istoria poporului care o vorbește. „În principiile de schimbare ale unei limbi, scrie el, se oglindește totul din care poporul respectiv face parte și totodată stilul poporului aceluia" [2].

Unul dintre capitolele în care Philippide dovedește o mai mare independență față de Hermann Paul este cel în care arată rolul limbii scrise ca factor normativ pentru limba vorbită, precizînd limitele intervenției lingvistului în dezvoltarea limbii. Contribuția lui Philippide în această privință este explicabilă, deoarece problema rolului lingvistului în dezvoltarea limbii și a scrierii era viu discutată în acea vreme la noi din cauza exagerărilor latiniste.

În lucrarea lui Philippide sînt tratate cîteva probleme importante ale evoluției limbii române. În capitolul *Alunecarea sunetului*, el explică numeroase procese fonetice, în *Alunecarea înțelesului* explică procese ale schimbărilor de sens ale cuvintelor, în *Analogie* fenomenele de flexiune, iar în *Izolare* compunerea și derivarea în limba română. Philippide schițează în această lucrare teoria factorilor de bază care determină desfășurarea procesului lingvistic, și anume a factorului fiziologic și a celui psihic, numit de el „lămurirea psihică a cunoștințelor", teorie pe care o va adînci mai tîrziu în *Originea românilor*.

La apariția ei, *Principii de istoria limbii* s-a bucurat de aprecierea favorabilă a lingviștilor din străinătate. Romanistul german Theodor Gartner scrie : „Erudiția și originalitatea de judecată pe care o dovedește Philippide în acest întîi volum ne dau dreptul să sperăm că al doilea volum al operei sale va duce cercetarea limbii române cu mulți pași înainte" [3], iar W. Meyer-Lübke consideră lucrarea ca o „excelentă introducere în studiul limbilor". Ea nu este, scrie Meyer-Lübke, numai o transpunere de material românesc, „ci o completă pricepere, prelucrare și transformare originală a materialului oferit de un premergător... Chiar lectorul străin care ar cunoaște îndeajuns principiile istoriei limbilor încă va urmări cu plăcere și cu profit expunerea autorului". Meyer-Lübke arată utilitatea cărții pentru lingviștii străini, care găsesc în ea numeroase exemple românești, „o mulțime de material nou, mai întotdeauna bine explicat, în lămurirea căruia autorul dovedește multă autoritate" [4]. H. Suchier, fostul profesor al lui Philippide, scrie : „Nu este nici un capitol în care problema

[1] Vezi *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 274.
[2] *Ibidem*, p. 276.
[3] Vezi *Zeitschrift für romanische Philologie*, anul XIX, p. 284.
[4] Vezi *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, XIV, p. 170.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

pusă să nu fi progresat, atît prin modul în care este privită cît şi prin exemplele aduse" [1].

La noi în ţară însă, Ovid Densusianu a criticat cu asprime şi această lucrare a lui Philippide, scriind : „Lipsa de sistem şi îngrămădeala materialelor, luate din Miklosich, face penibilă lectura cărţii. Teoriile expuse arată că Philippide nu-i la curent cu metodele şi principiile urmate azi de filologia romanică" [2]. Această notă scurtă şi severă este urmată de un atac violent publicat în două numere din *Noua revistă romînă* [3], în care Densusianu îl acuză pe Philippide de plagiat după Hermann Paul, punîndu-l pe două coloane, de confuzii, lipsă de informaţie şi greşeli în aplicarea legilor evoluţiei fonetice a limbii romîne. Philippide n-a răspuns niciodată acestor acuzaţii. În apărarea lui a intervenit A. D. Xenopol, care susţine că ar fi vorba de opinii şi de concluzii comune la care cei doi lingvişti au putut ajunge fiecare în parte. Căci, se întreabă Xenopol, trebuie să spui contrariul de ce a spus altul numai pentru a te feri de plagiat? „Orice ştiinţă, scrie el, are o sumă de principii, de adevăruri care trebuie să rămîie sub pana oricărui învăţat ; aceste principii sînt bunul comun al tuturora şi nu se poate vorbi de plagiat decît atunci cînd se împrumută şi forma pe care le-a dat-o un autor în scrierea lui" [4]. Prin răspunsul lui Densusianu, care stăruie în poziţia lui şi care s-a publicat în acelaşi număr al revistei cu articolul lui A. D. Xenopol, s-a încheiat această polemică penibilă, urmărită cu un pasionat interes de contemporani.

*

Cunoaşterea adîncă a particularităţilor limbii romîne pe care Philippide a arătat-o în *Introducere în istoria limbii şi literaturii romîne* şi în *Principii de istoria limbii* îl ajută să elaboreze, în 1897, lucrarea intitulată cu modestie *Gramatica elementară a limbii romîne*, care are meritul de a conţine un bogat material ilustrativ, îndeosebi pentru categoriile morfologice ale limbii noastre. El nu tratează în mod distinct morfologia şi sintaxa, ci face observaţii de sintaxă în legătură cu diversele categorii morfologice. Lucrarea nu este însă decît o schiţă, făcută în pripă, după cum mărturiseşte însuşi Philippide, „un lucru secundar ce trebuie să servească numai la ajungerea unui ţel mai înalt", care a fost totdeauna pentru el elaborarea istoriei limbii romîne.

În 1897, Academia Romînă îi încredinţează întocmirea *Dicţionarului limbii romîne*, părăsit de Hasdeu prin alunecarea acestuia în misticism.

---

[1] Vezi *Literarisches Zentralblatt*, 1895, coloana 1051.

[2] Vezi O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome premier. *Les origines*, Paris, 1901, Introducere, p. XXIX.

[3] Vezi *Noua revistă romînă*, vol. III, nr. 33 din 1 mai 1901, p. 418—425 şi nr. 34 din 15 mai 1901, p. 447—453.

[4] Vezi *Noua revistă romînă*, vol. III, nr. 35 din 1 iunie 1901, p. 520—523.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

Philippide începe lucrarea cu o mică echipă de colaboratori compusă din I. Botez, C. Botez și G. Ibrăileanu. Concepînd însă dicționarul în proporții aproape tot atît de vaste ca și Hasdeu, Academia i-a cerut să-i restrîngă planul, ceea ce Philippide a refuzat. Din acest motiv, Academia a încredințat sarcina elaborării lucrării lui Sextil Pușcariu, care, după cum se știe, nu a putut nici el să o ducă la bun sfîrșit. Manuscrisul redactat de Philippide, cuprinzînd literele A, B, C și D pînă la prepoziția *de*, a rămas nepublicat. Din el au apărut doar două machete, una de 12 pagini, cuprinzînd începutul literelor A și C, și a doua de 32 de pagini, cuprinzînd cuvintele de la litera A pînă la *acord*. Aceste machete sînt astăzi o raritate bibliografică [1]. Materialul de fișe adunat de Philippide și de colaboratorii săi, completat de Sextil Pușcariu, se găsește la institutele de lingvistică din București și Cluj, și el a fost folosit de cele două institute pentru elaborarea *Dicționarului limbii romîne literare contemporane*.

Între anii 1900 și 1923, activitatea publicistică a lui Philippide s-a redus la cîteva studii mărunte, dintre care amintim *Über den lateinischen und rumänischen Wortakzent*, apărut în *Forschungen zur romanischen Philologie* (Halle, 1900), volum publicat la moartea lui H. Suchier, *Altgriechische Elemente im rumänischen*, publicat în *Bausteine zur romanischen Philologie*, volum omagial pentru A. Mussafia (Halle, 1905), *O rămășiță din timpuri străvechi : jioară = cristal* (Iași, 1914) și *Rumänische Etymologien* (în Zeitschrift für romanische Philologie, vol. XXXI).

În această perioadă, Philippide a pregătit opera fundamentală a vieții sale : *Originea românilor* (vol. I, 1923 ; vol. II, 1927). Prin această lucrare vastă, Philippide a urmărit să răspundă problemelor de bază care au preocupat pe toți lingviștii și istoricii români timp de mai bine de un secol : teritoriul și epoca de formare a poporului și limbii române, elementele lor constitutive și dezvoltarea limbii noastre de-a lungul timpului.

Opinia creată de Școala ardeleană, care a dominat la noi cu tărie începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, era aceea că teritoriul de formare a poporului și limbii noastre a fost exclusiv vechea Dacie. Această părere a fost combătută cu vehemență, din motive mai ales politice, de învățații austrieci Sulzer, Engel, Eder, Kopitar și îndeosebi de Roesler, care au susținut că poporul român s-ar fi format în sudul Dunării, de unde ar fi venit în locurile de astăzi abia în secolul al XIII-lea. Ovid Densusianu a fost cel dintîi lingvist român care a susținut formarea poporului român pe ambele laturi ale Dunării, atribuind laturii sudice a fluviului un rol mai important în acest proces decît Daciei. Împotriva atmosferei și sentimentelor acreditate la noi, Alexandru Philippide a mers mai departe decît

[1] Un exemplar îl posedă I. Șiadbei, care ni l-a pus la dispoziție. Din el rezultă că Philippide concepea realizarea dicționarului pe principiul istoric pe care l-a aplicat și Pușcariu în *Dicționarul limbii române* (literele A—C, F—L pînă la cuvîntul *lojniță*) și că ar fi avut cam aceleași proporții.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

Densusianu pe acest drum, susținînd că poporul și limba romînă s-ar fi format exclusiv în sudul Dunării, de unde ar fi trecut în nordul fluviului începînd cu secolul al VI-lea.

În volumul I, intitulat *Ce spun izvoarele istorice*, Philippide analizează textele autorilor clasici, medievali și moderni referitoare la Dacia și la istoria noastră veche, precum și inscripțiile vechi găsite în Dacia și în Peninsula Balcanică, pentru a identifica popoarele care au locuit în antichitate în aceste locuri. El dovedește, în această analiză, o vastă erudiție și o ascuțită pătrundere critică. Philippide arată că în aceste teritorii au trăit 308 popoare care au fost supuse treptat de către romani, dar că nu toate au luat parte la formarea poporului romîn. Unele dintre ele au fost puțin numeroase, iar altele au fost numai în trecere. Împestrițarea acestor populații a sporit după cucerirea romană prin imigrarea marcomanilor, goților, gepizilor, hunilor, avarilor, slavilor ș.a. Philippide arată că romanizarea nu s-a produs la fel în toate aceste locuri, influența romană fiind diferită după regiuni. El stabilește durata și intensitatea romanizării pe bază de inscripții, considerînd procesul de romanizare mai intens acolo unde numărul acestora a fost mai mare. Philippide arată că Dacia a stat relativ puțin sub influența romană, dar că procesul de romanizare a fost puternic, inscripțiile latine descoperite aici fiind foarte numeroase. În ceea ce privește substratul etnic al poporului romîn, el scrie : „Poporul romîn este format dintr-un substrat foarte amestecat unde însă tonul unitar a fost dat de neamuri trace" [1].

În volumul al doilea al lucrării, intitulat *Ce spun limbile romînă și albaneză*, Philippide analizează originea romînilor pe bază de fapte de limbă. Volumul conține o largă expunere a problemelor fundamentale ale istoriei limbii noastre, îndeosebi a evoluției ei fonetice. Din acest punct de vedere lucrarea lui Philippide a rămas pînă astăzi cea mai completă înfățișare a foneticii istorice a limbii romîne. Importanța pe care o acordă el foneticii față de morfologie, sintaxă și lexic se explică prin concepția lui neogramatică, după care acestea din urmă ar fi mai puțin concludente pentru istoria unei limbi decît datele foneticii, deoarece cuvintele, formele morfologice și construcțiile sintactice ar avea o stabilitate mai redusă și o circulație mai mare de la o limbă la alta, pe cînd elementele fonetice ar fi mai conservatoare și mai caracteristice fiecărei limbi. Philippide analizează evoluția sunetelor limbii romîne în toate dialectele și graiurile ei din nordul și din sudul Dunării. El stabilește fenomenele fonetice comune dialectelor și graiurilor românești, cele comune numai unora dintre acestea și cele specifice fiecărui dialect și grai în parte. Pe baza analizei amănunțite a particularităților fonetice ale acestora,

[1] Vezi *Originea românilor*, vol. I, Iași, 1923, p. 658.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

Philippide reușește să stabilească o cronologizare, care n-a fost depășită pînă astăzi în preciziunea ei, a legilor evoluției fonetice a limbii române.

În a doua parte a acestui volum, Philippide analizează particularitățile fonetice, morfologice, sintactice și lexicale pe care limba română le are comune cu albaneza, pentru ca pe baza lor să poată trage concluzii asupra locului de formare a poporului și limbii române. Elementele asemănătoare dintre cele două limbi au atras de mult atenția lingviștilor, care au încercat să le explice fie prin presupunerea substratului tracic comun, fie ca influențe reciproce. Cei care au susținut această din urmă părere au folosit asemănările dintre cele două limbi, ca și elementele comune pe care limba română le are cu celelalte limbi balcanice, ca argumente pentru teza formării noastre exclusiv în sudul Dunării [1].

În ceea ce privește originea albanezilor, Philippide este de părere că ei ar fi urmași ai panonilor, un trib iliric, nu ai tracilor, și că deci nu poate fi vorba de elemente comune de substrat tracic în română și albaneză, aceasta din urmă neavînd, după el, caractere tracice. Asemănările dintre limba română și albaneză nu sînt, după Philippide, nici fenomene de substrat panonic sau iliric, ci el le atribuie vecinătății geografice din trecut a celor două popoare. Deoarece dialectele din sudul Dunării ale limbii române, aromîn, meglenoromîn și istroromîn, au, după Philippide și după toți cercetătorii lor, mai puține asemănări cu albaneza decît dialectul dacoromîn, concluzia lui Philippide este că, în epoca noastră de formare, strămoșii dacoromînilor ar fi fost mai aproape geografic de albanezi decît strămoșii grupelor românești sud-dunărene și că albanezii se aflau în acea epocă mai la nord-est, în Peninsula Balcanică, decît astăzi. Corespondențele lexicale dintre cele două limbi fiind reduse ca număr, Philippide trage de asemenea concluzia că vecinătatea și relațiile sociale dintre cele două popoare au fost de scurtă durată. Ne întrebăm însă : de ce era nevoie ca dacoromînii să ajungă în contact cu albanezii numaidecît în altă parte decît unde ne aflăm astăzi, cînd albanezii sînt, după Philippide, panoni, deci originari din sudul Ungariei și nord-estul Iugoslaviei, regiuni din imediata vecinătate a Daciei ? Philippide susține că poporul român s-ar fi format exclusiv în sudul Dunării, fiindcă, în Dacia, după părăsirea ei de administrația și armata romană, populația romană și romanizată n-ar fi putut rezista presiunii numeroaselor popoare în migrațiune, ci s-ar fi refugiat treptat în sudul Dunării. Începînd însă din secolul al VI-lea, poporul român, care, după Philippide, era atunci format, ar fi trecut în nordul Dunării în valuri succesive, dintre care primul mare val ar fi populat Banatul, centrul și nordul Transilvaniei și Moldova, iar al doilea val, Oltenia, sudul Transilvaniei, Muntenia și Dobrogea. Argumentele de bază ale lui

[1] Vezi D. Macrea, *Gustav Weigand*, în *Limba română*, anul V (1956), nr. 2, p. 59–61.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

Philippide pentru ipotetica sa teorie a valurilor sînt mai cu seamă de ordin fonetic, şi anume asemănările şi deosebirile fonetice dintre graiurile dacoromîne. În realitate, faptele fonetice pe care-şi întemeiază el această teorie sînt datorite altor cauze, pe care le-am arătat în două studii recente[1]. Dar teoria lui Philippide este infirmată astăzi mai ales de descoperirile arheologice din ultima vreme, care dovedesc cu prisosinţă continuitatea noastră neîntreruptă în nordul Dunării. Cu toate acestea, voluminoasa lui lucrare nu devine inutilă, deoarece ea conţine un bogat material de fapte care rămîn un cîştig pozitiv pentru istoria şi lingvistica noastră.

În *Originea romînilor*, Philippide reia şi adînceşte unele probleme teoretice pe care le tratase cu 30 de ani în urmă în *Principii de istoria limbii*. Păstrînd aceleaşi idei de bază, Philippide le precizează mai bine, împrospătîndu-şi argumentele în lumina progreselor pe care le făcuse între timp cercetările în domeniul teoriei limbii. El reia problema factorilor care determină schimbările în limbă, problema legilor limbii, discută problema raporturilor dintre limbă şi dialect şi încearcă explicaţia coincidenţelor dezvoltate independent în diferitele dialecte ale unei limbi. El exemplifică acest din urmă principiu cu un bogat material din cele patru dialecte ale limbii romîne.

În ceea ce priveşte factorii care condiţionează schimbările fonetice, Philippide analizează rolul bazei de articulaţie (elementul fiziologic) şi al bazei psihologice (elementul psihic), adoptînd, în explicarea lor, o poziţie apropiată de cea materialistă. Prin primul element, limba are o realitate fizică, iar prin al doilea o realitate strîns legată de gîndire. Baza de articulaţie şi conştiinţa psihică a unui popor sînt elementele care determină, după Philippide, particularităţile unei limbi faţă de alta. Ele intervin în mod hotărîtor în evoluţia limbii. Philippide precizează ce este material şi ce este psihic în sunete. „Materială, scrie el, este acţiunea nervului, material este instrumentul format din mijlocirea acţiunii aceleia, materială este vibrarea instrumentului, materiale sînt amplitudinea vibraţiilor şi numărul lor în unitatea de timp şi durata lor şi variabilitatea duratei aceleia, material este sunetul însuşi, care ar exista chiar dacă n-ar fi mintea care să-l perceapă. Şi acest sunet material e produs la vorbirea ocazională, se întipăreşte în minte ca o reprezentare care se adaugă la celelalte reprezentări ale sunetului respectiv deja existente în limbă, pe baza cărora s-a format noţiunea sunetului, ce a servit ca model pentru producerea noului sunet. Reprezentarea cea nouă este, alături cu noţiunea sunetului şi cu sentimentul provocat de aceasta,

[1] Vezi D. Macrea, *Despre dialectele limbii romîne*, în *Limba romînă*, anul V (1956), nr. 1, p. 12—13 şi idem, *Despre originea şi structura limbii romîne*, în *Limba Romînă*, anul III (1954), nr. 4, p. 14—20.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

singurul fapt psihic în toată înlănțuirea de fapte materiale care au avut loc din momentul cînd a apărut în conștiință noțiunea sunetului, pînă la acela în care s-a înfăptuit în minte noua reprezentare a lor. Și această nouă reprezentare este totdeauna deosebită față de reprezentările de pînă acum ale sunetului respectiv, din cauză că sunetul însuși este întotdeauna deosebit față de cele pînă acum produse" [1].

Cînd un popor sau un individ își schimbă limba, gîndește altfel și deci se exprimă altfel. Această realitate se manifestă în toate momentele vieții unei limbi, fiindcă modul de a gîndi se schimbă de la o generație la alta și cu timpul chiar la același individ. Philippide face comparația între limba latină și romînă din punctul de vedere al deosebirilor psihice dintre vorbitorii celor două limbi. Deosebirile dintre romînă și latină ar fi deosebirile dintre felul de a gîndi al romînilor față de cel al romanilor și dintre dispoziția bazei de articulație a romînilor față de cea a romanilor. „Au existat popoare, scrie Philippide, care s-au romanizat numai prin aceea că și-au schimbat limba și deci și aici au trebuit aceste popoare să influențeze limba latină chiar de la început după firea proprie a bazelor lor de articulație și psihologice. De la capul locului, îndată ce limba latină s-a lățit dincolo de Latium peste diferitele limbi ale Italiei, înlocuindu-le, și peste diferitele limbi din provinciile romane, înlocuindu-le, s-au născut în sînul limbii latine dialecte lămurit deosebite unele de altele. Conformația deosebită a organelor vorbirii diferitelor popoare romanizate, a buzelor, a limbii, a poziției limbii în stare de repaos, a cerului gurii, a vălului palatului, a nasului, a coardelor vocale, a trebuit să dea o deviere imediată sunetelor limbii latine, care a condus la o schimbare repede a acestora. Iar conformația deosebită a psihicului acestor popoare a trebuit să dea o deviere imediată înțelesului simboalelor și chipului de a forma simboale nouă, care a condus repede la o înfățișare proprie din punct de vedere morfologic, lexical și sintactic" [2].

În ceea ce privește legile de funcționare și de evoluție a limbii, Philippide, ca și neogramaticii, admite existența legilor fără excepție, dar dă o interpretare personală și judicioasă noțiunii de lege în limbă. El nu este de părere că existența unei legi fonetice este legată de prezența unui fenomen la toți membrii unei comunități lingvistice și în toate cuvintele unde sunetul supus schimbării se găsește în aceleași condiții. Pentru a avea o lege nu se cere ca ea să acționeze asupra tuturor vorbitorilor, căci, se întreabă Philippide, ce număr de vorbitori e necesar? Pentru existența unei legi este suficient, după el, chiar un singur individ. De asemenea, el consideră greșită ideea că, pentru existența unei legi fonetice, un sunet trebuie să sufere aceeași

[1] Vezi *Originea romînilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 267.
[2] *Ibidem*, p. 256.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

schimbare în toate cuvintele unde se găsește în aceleași condiții. „Aceleași împrejurări, scrie Philippide, nu se pot găsi doar decît în unul și același cuvînt, și nici acolo încă nu, căci fiecare cuvînt-reprezentare nu mai prezintă exact aceleași împrejurări pentru un sunet oarecare. Același este ceva ce nu există în natură... Este tot așa de absurd de a lega existența unei legi de prezența fenomenului la mai multe cuvinte, după cum e de absurd de a lega existența legii de prezența fenomenului la mai multe individe. După cum un individ este suficient pentru existența unei legi, tot așa este suficient un cuvînt" [1].

★

Originea românilor a fost primită în mod diferit de critica noastră lingvistică. Sextil Pușcariu a salutat lapidar apariția primului volum prin următoarele cuvinte : „E o lucrare fundamentală care denotă o putere de muncă ce trebuie să inspire oricui cel mai profund respect" [2]. Pușcariu a promis că va reveni asupra lucrării cînd va fi publicată în întregime, dar nu a făcut-o. Theodor Capidan consideră lucrarea lui Philippide „un monument închinat limbii române"[3], iar Iorgu Iordan, elev al lui Philippide, o apreciază ca „cea mai măreață operă din întreaga noastră literatură istorico-filologică" [4]. În schimb, Ovid Densusianu, recenzînd lucrarea la apariția ei completă, nu-l cruță nici de data aceasta pe Philippide. „Sute de pagini, scrie el, pe care străbătîndu-le, cită muncă de ani îndelungați cuprind în ele, dar cu cît treci peste mai multe, cu atît o decepție se înșiră la alta. Filologia cere și ea prezentări limpezi, alegerea între ce trebuie relevat și ce trebuie lăsat la o parte, desprinderi vii din noianul de amănunte. Cele două volume își mișcă greu frazele, au masivitatea materialului nu bine cernut, sînt copleșite de insistențe de prisos, iar în ce privește noutatea constatărilor vom vedea la ce se reduce" [5]. Densusianu arată că lucrarea conține denaturări în felul cum redă părerile altora, contradicții, interpretări contestabile, imprecizii, imposibilități, „dezorientări și confuzii, care aruncă atîtea umbre peste această carte ce prea puțin aduce față de intenția și proporțiile ei... O carte greoaie, întunecoasă, cînd ajungi la ultima pagină e ca și cînd ai ieși dintr-o catacombă. Și e ceva tragic în ea : atîta trudă pierzîndu-se în multe zădărnicii" [6]. De asemenea, Densusianu combate teoria lui Philippide că poporul și limba română s-ar fi format exclusiv în sudul Dunării. El își revizuiește cu această ocazie părerea din *Histoire de la langue roumaine*, susținînd că sudul a fost un punct de

[1] Vezi *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 373—374.
[2] Vezi *Dacoromania* IV, partea a 2-a, p. 1333.
[3] Vezi *Ibidem*, VII, p. 620.
[4] Vezi *Comemorarea lui Alexandru Philippide*, București, 1934, p. 10.
[5] Vezi *Grai și suflet*, 1929—1930, p. 396.
[6] Vezi *Ibidem*, p. 404.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

plecare al unor particularități lingvistice în spre nord, dar că în Dacia populația romană și romanizată a rămas numeroasă și după retragerea în sudul fluviului a administrației și a armatei romane.

*

Spre deosebire de Bogdan Petriceicu Hasdeu, de Ovid Densusianu și de Sextil Pușcariu, a căror activitate științifică a fost strîns legată de problemele vremii lor, influențînd activ dezvoltarea culturii noastre, Alexandru Philippide a avut o activitate obștească redusă. El a fost tipul savantului absorbit de munca de cercetare, retras de lume și puțin comunicativ. Această situație este ilustrată, între altele, de faptul că din 1914 și pînă la moarte el n-a mai părăsit niciodată Iașul. Nu a mai luat de atunci parte nici la ședințele Academiei, al cărui membru titular era încă din 1900. Această singularizare voită a fost una dintre cauzele pentru care școala lingvistică creată de Philippide și influența ideilor lui n-au depășit cercul universității ieșene. O altă cauză a influenței reduse a lui Philippide a fost poziția lui criticistă, cu caracter negativ, în cadrul dezvoltării noastre culturale. El a fost un junimist tipic din pericada de declin a acestui curent cultural și politic. Semnificativ pentru poziția lui Philippide este articolul lui din tinerețe, *Idealuri*, publicat în 1892, în *Convorbiri literare*. Combătînd pe C. Dobrogeanu-Gherea, care condiționa valoarea artei de idealurile pe care le conține, Philippide scrie : „Cele mai ideale idealuri, momentele în care oamenii au fost mai plini de visuri, de dorinți, de planuri, de speranțe, n-au fost tocmai acelea în care au ieșit la iveală și cele mai puternice producte ale inteligenței. Idealul dă numai direcția, dar cît de bune vor fi scrierile atîrnă de cultură, inteligență, bani, sănătate, gust de a scrie". Epocile corupte au creat mari opere de artă. El admiră grija Junimii pentru formă și măsură, combătînd entuziasmul romantic al lui Heliade, și o apără de acuzația lipsei de idealuri : „N-avem idealuri, scrie Philippide, pentru că am îndrăznit să spunem omului adevărul verde în față, am numit prostul un prost, chiar de ar fi fost el un romîn, și am început cei dintîi să rupem masca de laude și de umflări pseudopatriotice, toate pornite din idealuri, sub care se ascunde goliciunea minții și putreziciunea sufletului..." Deși cuprinde unele aprecieri juste asupra situației culturii noastre din acea epocă, Philippide le desprinde de lupta concretă pentru îndreptarea lor, limitînd aceste constatări, ca junimiștii, la un conservatism static, critic, sceptic și zeflemist, care din înălțimea unei pretinse superiorități aristocratice privea cu ironie și neîncredere tot ce se făcea la noi atunci. Această atitudine a izolat Junimea de mase și a făcut ca influența ei în cadrul culturii romînești să fie mai redusă decît mișcările culturale pornite cu însuflețire și patriotism de Școala ar-

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

deleană, Heliade, Alecsandri, Kogălniceanu, Hasdeu, Iorga, chiar cînd curentele pe care le-au promovat au avut unele carențe ideologice.

Aceeași atitudine de negativism critic o menține Philippide și mai tîrziu. În 1907, în lucrarea *Specialistul romîn, contribuție la istoria culturii romînești în secolul al XIX-lea*, el caracterizează, în sensul junimist al formulei „formă fără fond", întreaga noastră cultură din a doua jumătate a secolului trecut și de la începutul celui actual. „Suma științei, scrie Philippide, tot scade în țara aceasta sub o aparență înșelătoare de creștere. Tot astfel pe terenul activității publice n-am făcut romînii altceva de la 1866 decît că am risipit averea publică și particulară, am ruinat starea fizică și psihică a țăranului..., ne-am uitat dînd din umeri la degenerarea și dispariția treptată a rasei moldovenești, una din cele mai înzestrate ale neamului romînesc, dar am ascuns această mizerie cu clădiri publice în București, cu poduri peste Dunăre, cu drumuri de fier, cu parăzi, cu manevre, cu laude ridicole și cu exagerarea unor fapte care nu se datoresc atît vredniciei noastre cît forței lucrurilor, cu exagerări asupra războiului de independență..." Philippide cere să ne intre o dată în cap ideea „că de la Ștefan cel Mare pînă astăzi nici umbră de geniu n-a mai apărut în Romînia, iar talente, cîte au fost, acelea s-au manifestat în artă, în poezie și în muzică, în vreme ce la știință, din nenorocire, numai pleava societății s-a îngrămădit" [1].

Dacă astăzi nu este greu să se vadă exagerările pe care le conțin asemenea aprecieri, credem că nici în timpul cînd scria Philippide aceste rînduri nu era îngăduit unui savant ca el să ignoreze sau să desconsidere opera științifică temeinică începută la noi de Gr. Cobîlcescu, Gr. Antipa, Victor Babeș, Emil Racoviță, Petre Poni, C. Istrati, G. Țițeica, D. Pompei, Anghel Saligny, Aurel Vlaicu, întemeietorii științelor naturii și ai tehnicii în țara noastră.

Criticismul lui Philippide a pornit însă și din pasiunea lui pentru adevăr, pentru munca temeinică, pentru simțul de răspundere științifică. El a combătut arivismul intelectual, pseudoștiința pretinșilor specialiști, atitudinea formală și solemnă a lui Maiorescu, avînd curajul să-l atace, deși acesta i-a creat catedra de la Universitatea din Iași. Philippide a iubit adevărul întemeiat pe cercetarea riguroasă a faptelor. Într-un mic studiu, intitulat *Prejudiții* (1916), în care îl combate pe N. Iorga, el face următoarea constatare justă asupra greșelilor care se strecoară în știință din cauza necercetării adevărului la sursă și a acceptării necritice a „adevărurilor consacrate". „Prin prejudiții, scrie Philippide, înțeleg o părere greșită care a căpătat valoarea de dogmă, de adevăr necontestabil. De prejudiții este plină știința. Cauza lor este că un om cu autoritate mare

[1] Vezi *Specialistul romîn, contribuție la istoria culturii românești în secolul al XIX-lea*, p. 79.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

afirmă un neadevăr oarecare, nu din rea-credință, ci din precipitată concluzie, iar cei mulți propagă fără nici o critică acel neadevăr mai departe. Cu vremea numele inventatorului acelui neadevăr chiar se pierde și prejudițiul este îmbrăcat în formulele : după cum știm cu toții, după cum se știe, după cum de mult au probat învățații, este știut astăzi că, știm astăzi cu toții că. Și adeseori nu știe nimenea nimic ! Dar sînt ademenitoare și foarte primejdioase aceste clișee. Oricare om cu ceva pretenție de a fi și el un învățat se lovește de aceste formule ca de niște probe ale ignoranței sale" [1].

Constatarea de către Philippide a unor situații anormale în cultura noastră e anihilată însă de forma exagerată a afirmațiilor sale. El scrie bunăoară : „Cei mai savanți crezuți oameni în țara aceasta sînt cei mai ignoranți, cei mai inteligenți oameni crezuți în țara aceasta sînt cei mai proști"[2]. Pedagogia romînească este depreciată cu aceeași exagerare : „De mult ce se teme să nu dea prea mult, pedagogia specialistului romîn a ajuns că nu dă chiar de fel. De mult ce se teme să nu tîmpească pe copii învățîndu-i prea mult, a ajuns să-i tîmpească lăsîndu-le creierul fără nici un exercițiu"[3], iar paradoxe ca : „La noi, unde cultura are atîtea neajunsuri, savanții au ajuns mai ieftini decît apa?" [4] nu sînt rare în scrisul lui polemic.

Crezul cultural junimist al lui Philippide e rezumat de el în formula „a avea răbdare". „Este frumos, firește, scrie Philippide, să avem și noi un istoric ca Mommsen ori ca Ranke, un fizician ca Helmholz, dar pentru moment e cu neputință. Degeaba, natura non facit saltus. Să ne mulțumim și noi să fim mai mici și să fim destul de modești s-o mărturisim" [5]. A încerca să devenim dintr-o dată o Belgie a Orientului este imposibil, este „contra naturii". „Să răbdăm, încheie el, aceasta să ne fie cuvîntul de ordin..., fie cît de tîrziu numai să fie bun" [6].

Cu acest negativism critic, și mai ales cu teoria despre formarea noastră exclusiv în sudul Dunării, Philippide nu putea, desigur, să cîștige simpatii la noi. Acestea au contribuit, ca și în cazul lui A. de Cihac cu statistica sa asupra originii cuvintelor limbii romîne, statistică în mod evident tendențioasă, la izolarea lingvistului ieșean. Philippide n-a căutat, dar nici n-a avut prietenii intelectuale. El a fost în război acerb cu toți contemporanii lui de seamă, cu care a purtat polemici violente. Colaborarea lui la revistele *Convorbiri literare*, *Arhiva* și *Viața*

---

[1] Vezi *Viața românească*, mai 1916.
[2] Vezi *Specialistul romîn, contribuție la istoria culturii romînești în secolul al XIX-lea*, p. 81.
[3] *Ibidem*, p. 82.
[4] *Ibidem* p. 116.
[5] *Ibidem* p. 83.
[6] *Ibidem*, p. 86.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

românească se reduce numai la articole în care își combate adversarii. Dintre învățații români, a combătut pe Hasdeu, Tiktin, Xenopol, Maiorescu, Gherea, Iorga, Densusianu, Pușcariu, iar dintre străini pe Weigand [1], Meyer-Lübke, Sandfeld, Schuchardt, Havet, Herzog, Tobler ș.a. Spiritul critic excesiv l-a împiedicat să găsească vreo calitate deosebită lucrărilor altor lingviști și istorici. El a imputat adversarilor lui în mod necruțător îndeosebi greșeli de amănunt. Deși s-a ridicat cu hotărîre împotriva savanților care-și aruncă invective cu ușurință, Philippide însuși a căzut în păcatul de a face aprecieri prea sumare și prea pasionate asupra adversarilor. Între rapoartele făcute la Academie pentru premierea de lucrări științifice și literare în perioada 1910—1915, nici un raport al său n-a fost favorabil. Foarte caracteristic pentru acest spirit paradoxal, care a minimalizat creațiile tuturor contemporanilor săi, este faptul că singurul lingvist român asupra căruia a avut o apreciere favorabilă a fost elevul său Giorge Pascu. În raportul asupra tezei de doctorat a acestuia, *Despre cimilituri*, Philippide, împreună cu Xenofon Gheorghiu, scrie : „Am constatat cu mulțumire că este o lucrare de mare valoare care va face onoare atît autorului cît și universității noastre". Este „un studiu atît de complet și de original asupra cimiliturilor românești, precum, după știința noastră, un altul nu există asupra aceluiași subiect în nici o literatură" [2].

O particularitate a tuturor lucrărilor lui Philippide este stilul puțin îngrijit, îngrămădeala de material, frazele fără sfîrșit, încărcate de paranteze și citate care îngreuiază peste măsură lectura. El a fost, din acest punct de vedere, unul dintre lingviștii care au îndepărtat studiul limbii de marile mase cititoare, din cauza formei greoaie a lucrărilor sale. Popularitatea marilor noștri lingviști din trecut, îndeosebi a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, Ovid Densusianu și Sextil Pușcariu, provine în mare parte din forma accesibilă a lucrărilor lor, scrise și pentru înțelegerea maselor, nu numai pentru un cerc restrîns de specialiști. Lucrările lui Philippide nu se citesc, ci se consultă. În ele găsești un material enorm, dar nici o pagină de expunere literară, liberă de balastul citatelor și al exemplificărilor excesive.

★

Izolat de frămîntările vremii lui, Philippide a creat în schimb o școală lingvistică a cărei principală caracteristică este erudiția. Unii dintre elevii lui au devenit cercetători de seamă ai limbii noastre, însușindu-și, într-o măsură mai mare sau mai mică, spiritul care a stăpînit preocupările maestrului lor. Erudiția lui Philippide a fost continuată, în cadrul „școlii ieșene", în special de Giorge Pascu, care, pe lîngă unele lucrări utile, s-a remarcat printr-un spirit polemic exaltat și vulgar. Dintre reprezentanții

[1] Vezi *Un specialist romîn la Lipsca*, Iași, 1909.
[2] Vezi Giorge Pascu, *Despre cimilituri*, Iași, 1909, Prefață.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)

de astăzi ai „școlii ieșene", personalitatea cea mai realizată este acad. Iorgu Iordan, care a depășit preocupările lui Philippide, prin studii erudite și voluminoase de toponimie, de stilistică, de romanistică și de limbă română contemporană. Alți elevi ai lui Philippide sînt: I. Șiadbei, D. Găzdaru, Traian Chelaru, G. Ivănescu, Gr. Scropan, G. Istrate ș.a. Pentru venerarea memoriei maestrului lor, aceștia au înființat la Iași, în 1934, Institutul de filologie română „Al. Philippide", care a funcționat pînă în 1947, publicînd anual un voluminos buletin de cercetări. Alături de *Dacoromania*, *Grai și suflet*, *Bulletin linguistique* și *Revista filologică*, acest buletin a fost o publicație merituoasă a lingvisticii noastre dintre cele două războaie mondiale.

BDD-A10384 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:46 UTC)